

Наталія Лощинська,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, доцент,
т. в. о. завідувача відділу наукового формування
національних реферативних ресурсів
Інститут інформаційних технологій
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: loschynska@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

**КНИГОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК ПАВЛА БАЛИЦЬКОГО
В ЖУРНАЛІ «ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ»:
ДО 100-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ ЧАСОПISY**

Мета статті полягає у висвітленні історії створення, кількісних та якісних показників літературно-художнього періодичного видання «Життя й революція»; поглибленому аналізі серії статей бібліографа, книгознавця і видавця П. Балицького з історії українського книговидавництва на його сторінках. *Наукова новизна.* Незважаючи на велику популярність журналу «Життя й революція» у 20-ті роки ХХ ст. в джерельній базі про нього залишилося мало згадок. Завдяки ретельному науковому пошуку вдалося з'ясувати історичні обставини його створення, первісне призначення, еволюційні зміни, редакторський колектив, змістове наповнення, автуру. Найважливіше, що в статті вперше здійснено аналіз серії книгознавчих публікацій П. Балицького, відомого українського фахівця видавничої справи, книгознавця, редактора видавництва «Друкарь». *Висновки.* П. Балицький здійснив ретельний аналіз українського книгодрукування в першій половині ХІХ ст. з точки зору технічного й мистецького оформлення книги. Він є видатний український бібліограф, бібліотекознавець, книгознавець, видавець, педагог. Саме з його ім'ям пов'язане створення потужного видавництва «Друкарь», діяльність якого на сьогодні перебуває в процесі вивчення. Проведений аналіз журнальних публікацій П. Балицького «Етюди з історії української книги» на сторінках журналу «Життя й революція» дає підстави стверджувати: статті демонструють високий рівень володіння матеріалом, інформаційну насиченість, володіння термінологічним апа-

© Н. Лощинська, 2025

ратом, продумане використання різних методів пошуку джерел. Не тільки для свого часу, а й до наших днів «Етюди з історії української книги» зберегли значну науково-популярну цінність та зацікавляють як фахівця-бібліотекознавця, так і пересічного читача, якого хвилює історія вітчизняного книговидавництва.

Ключові слова: «Життя й революція», «Друкарь», літературно-мистецька періодика, журнальна публіцистика, книговидавнича справа, українська книга, бібліографія.

Постановка проблеми. Після Жовтневої революції 1917 р. та громадянської війни 1919–1921 рр. у культурному житті України відбувся справжній переворот. Стали з'являтися численні періодичні видання літературно-мистецького характеру та письменницькі угруповання, переважно одноденки. Кількісні і якісні показники літературно-художніх видань відображають стан літературного процесу на певному етапі та служать одним із джерел вивчення історії літератури й літературної критики. «Рівень функціонування у суспільстві літературно-художньої періодики – один з об'єктивних критеріїв, який віддзеркалює стан літературного процесу на певному етапі, а також одне із джерел вивчення літератури та літературної критики в майбутньому. Широкий асортимент літературної періодики свідчить про активний органічний розвиток літературного процесу в країні, про його життєвість та потенційні можливості» [1].

Важливу роль у становленні та розвитку української періодики громадського життя, художньої літератури, науки, політики відіграв журнал «Життя й революція». У 2025 р. виповнюється століття від його заснування. Тут публікувалися матеріали з різних гуманітарних наук, політичні огляди, замітки зі щоденного життя, огляди літератури, бібліографічні списки, рецензії. На першому місці перебували твори української літератури, що відображали особливості літературного процесу 20–30-х років XX ст. В Інституті рукопису НБУВ зберігся фонд 245, повністю присвячений діяльності журналу «Життя й революція» [2]. Усі 405 од. зберігання можна поділити на три групи:

1. Художні твори, статті для редакційного портфеля.
2. Протоколи засідань редколегії.

3. Листи від авторів.

Цікаво ознайомитися з протоколами засідань редколегії. У першому протоколі коротко подано зміст виступу Б. Ліфшиця, директора видавничого комбінату «Радянське село», та першого редактора О. Дорошкевича щодо загального характеру діяльності періодичного органу [3].

Журнал відіграв важливу роль у розвитку української літератури перших десятиліть радянського часу. «У літературно-художніх журналах традиційно представлено рубрики «Поезія», «Проза», «Драматургія», «Публіцистика», «Критика» тощо. Розвиток української наукової й літературно-публіцистичної періодики припав на першу половину ХХ ст., коли, незважаючи на соціальні й національні гноблення, зростала та ідейно міцніла національна культура українського народу. У так званих товстих журналах доби українізації значне місце посідали статті з питань теорії, історії та критики літературного процесу, етнографічні, археологічні матеріали, твори й критика зарубіжної літератури, рецензії, огляди [4].

Журнал був позагруповим, тому на його сторінках друкувалися автори з різних літературних об'єднань, спілок, груп: неокласики (М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара та ін.), «ланківці» (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, Т. Осьмачка та ін.), «вуспівці» (С. Щупак, І. Лакиза та ін.), «гартівці» (В. Еллан) та ін. Журнал надавав слово досвідченим, старшим за віком письменникам (С. Васильченку, М. Вороному та ін.) і початківцям (Марку Вороному, І. Багрянному, М. Бажану, В. Мисику, І. Муратову та ін.). Досить часто друкувалися поезії В. Сосюри, Д. Фальківського, Є. Плужника, Гео Шкурупія, Г. Косяченка, О. Близька, В. Поліщука та ін. Постійними авторами були: Б. Антоненко-Давидович (роман «Смерть», оповідання «Де когут співає на три держави»), В. Підмогильний («Невеличка драма» та ін.), Г. Косинка («Циркуль»), О. Слісаренко, Ю. Яновський, М. Івченко та ін. Вагомими й цікавими були історико-публіцистичні публікації, як, скажімо, матеріали до 60-річчя М. Грушевського (№ 10, 1926). Номер 5 за 1926 р. майже цілком присвячено пам'яті І. Франка, де вміщено до десятка статей та розвідок про його творчість, серед них статті А. Музички «Життєва путь Івана Франка», П. Филиповича «Франко-поет», К. Довганя «Літературно-критичні погляди І. Франка

в 1890–1900 роках», А. Ніковського «Франко в Одесі в 1909 р.», М. Драй-Хмари «І. Франко й Леся Українка» та ін. Літературознавчі розвідки, статті з теорії літератури, рецензії друкували М. Зеров («Квітка й пізніша українська проза»), Б. Якубський («Поетична творчість Миколи Вороного», «Юрій Яновський та його “Майстер корабля”»), В. Гадзінський («Гнат Михайличенко»), а також І. Айзеншток, Ю. Меженко, Г. Майфет, А. Лейтес, Ф. Якубовський, О. Дорошкевич, Б. Коваленко, С. Родзевич, А. Ніковський та ін. Найбільше значення для українського книгознавства та історії видавничої справи становить серія статей у журналі П. Балицького «Етюди з історії української книги».

Аналіз досліджень і публікацій. Про журнал «Життя й революція» існує вкрай мало інформації. Деякі важливі відомості подає Т. Роспопа в статті «Студії про Леся Українку на сторінках журналу “Життя й революція”» [5] та О. Левицька в публікації «Літературно-художні часописи в сучасному літературному дискурсі» [1]. Першою дослідницею журнальних матеріалів була Н. Рева. У 1970 р. вона видала систематичний покажчик змісту часопису з ґрунтовною передмовою. Важко переоцінити значення цього джерела для сучасних дослідників [6]. С. Білокінь висвітлює основні напрями діяльності «Життя й революції», історичні обставини появи журналу, авторський і редакторський склад. Особливо важливо те, що вчений зазначає роль видання в розвитку української літератури та причини його закриття [7, с. 159].

Мета статті полягає у висвітленні історії створення та основних напрямів діяльності журналу «Життя й революція» та поглибленому аналізі серії статей П. Балицького з історії українського книговидавництва на його сторінках.

Методологія. У процесі дослідження діяльності періодичного органу «Життя й революція» було використано основні й другорядні наукові методи: історичний, описовий, компаративістичний, аналізу та синтезу. В основу дослідження покладено культурологічний метод.

Наукова новизна. Незважаючи на велику популярність журналу «Життя й революція» у 20-ті роки ХХ ст. в джерельній базі про нього залишилося мало згадок. Завдяки ретельному науковому

пошуку вдалося з'ясувати обставини його створення, первісне призначення, редакторський колектив, змістове наповнення, автуру; уперше вдалося здійснити аналіз серії книгознавчих публікацій П. Балицького, відомого українського книгознавця, редактора видавництва «Друкарь».

Виклад основного матеріалу. «“Життя й революція” – літературно-науковий місячник, спершу – науково-популярний, інформаційно-реферативний, згодом – літературно-художній. Виходив упродовж 1925–1934 рр. у Києві за редагуванням О. Дорошкевича, М. Терещенка, Є. Черняка, І. Лакизи та ін. Вийшло 112 чисел у 92 книгах. За задумом ідеологів радянської влади призначення журналу мало полягати в консолідації “пролетарських” письменників, однак в умовах нової економічної політики стала можливою поява на його сторінках творів, ідеологічно далеких від настанов КП(б)У» [7, с. 159]. Важливе значення для формування «обличчя» періодичного органу має склад його редакційної колегії. Що стосується «Життя й революції», то редактори довго не затримувалися на своїх посадах. Однак це не завадило виробленню стійкої лінії видання. Першим редактором був О. Дорошкевич, український літературознавець, літературний критик, викладач; автор підручників з історії української літератури. Він очолював відділ департаменту вищої та середньої освіти при Міністерстві народної освіти Української Держави П. Скоропадського, був співробітником ВУАН. Редактор журналу в 1925–1927 рр. Йому належить заслуга формування генеральної лінії «Життя й революції». «Помітну роль у становленні й розвитку українського ренесансу 20–30 років ХХ століття зіграв суспільний літературно-науковий щомісячний прогресивний журнал “Життя і революція” (1925–1934 рр.), який, безумовно, був одним із найпопулярніших видань свого часу в Україні. Історії цього журналу, його ролі у становленні і розвитку української літератури 20-х років досі приділялося зовсім мало уваги. Останнім часом у зв’язку з поглибленим вивченням історії української літератури зазначеного періоду, доріг її розквіту на різних етапах закономірно визначився інтерес до періодичних видань, зокрема і до вказаного журналу» [5, с. 69].

Для сучасного історика й літературознавця цінним джерелом інформації буде систематичний показник змісту журналу «Життя

й революція», укладений Н. Ревою [6]. У передмові вона зазначає: «На початку журнал мав популярний, інформаційно-реферативний характер. В ньому були відділи: 1. Політика, економіка, марксизм. 2. Наука, техніка, сільське господарство. 3. Культура, побут. 4. Що читати. 3 № 6–7 1925 р. у ньому з’являються відділи красного письменства, літературної критики, рецензій, які надавали йому літературно-художній характер» [6, с. 4]. У протоколі засідання редколегії № 13 від 29.05.2025 р. зафіксовано виступ І. Лакизи з пропозицією створити журнал по типу «невеличкого “Червоного шляху” з основним відділом красного письменства». Член редколегії Іванушкін заперечує необхідність такого відділу, «бо він може мати за браком місця випадковий характер». Оскільки більшість підтримали цю ідею, то було прийнято рішення: відділ художньої літератури не створювати. Але вже в протоколі № 23 було вирішено його створити, «щоб завоювати ширші кола читачів і дати можливість виявити письменницькі сили в першу чергу Києва» [3].

Відповідно до вимог постреволуційної епохи журнал створювався з метою задоволення культурних потреб селянства та пролетаріату. Якщо точніше, як зазначається в програмовій статті, «для активу українського села, для культурного робітника головне і признається наш журнал. Ми ставимо собі завдання культурно озброїти сільського працівника, часто закинутого в глухі закутки України без газет, книжок, без певної культурної орієнтації» [8, с. 119]. Усі публікації редактори вирішують поділити на три основні групи: 1. Класова боротьба на селі і культурні інтереси незаможника й середняка. 2. Роль культурного робітника на селі. 3. Вплив нових політичних і економічних умов на сільський побут, на матеріальну і духовну культуру села.

Революційна ситуація в різних країнах світу, ставлення до СРСР, мемуари про Жовтневу революцію та громадянську війну, проблеми побудови розвиненого соціалізму, викриття підступності імперіалістів і капіталістів, розвиток оборонної галузі країни, обговорення новинок вітчизняної та зарубіжної художньої літератури, події театального життя – це перелік основних тем, порушених у журналі. Ідеологічні рамки, встановлені на початку діяльності журналу, часто порушувалися. Приємне враження справляє плюралізм у підборі

авторів: поруч із досвідченими авторами (Марко Черемшина, С. Васильченко) публікуються початківці (О. Влизько, Г. Косяченко, І. Багрянний, В. Сосюра, М. Бажан, В. Мисик, І. Муратов); «вуспівці» (С. Щупак, І. Лакиза), «ланківці» (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, Т. Осьмачка), неокласики (М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара), які мають рівний доступ до сторінок часопису. Матеріали з бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства посідають чільне місце в «Житті й революції». Над ними працювали М. Яшек, Ю. Меженко, Д. Балака, Ф. Максименко, П. Балицький. З номера в номер друкуються рекомендовані списки літератури, покажчики, відгуки на нові книги. За свідченням Н. Реви, за період існування журналу в ньому розміщено 56 бібліографічних списків і покажчиків: «Нові українські письменники 1920–1926 рр.», «Нові українські письменники 1927 р.», «Українське красне письменство 1928 року», «Матеріали до шевченкіани 1917–1927 рр.», «Бібліографія творів В. І. Леніна за 1924 рік», «Жовтень на Київщині», «Жовтень в красному письменстві», «Література до 7 жовтневих роковин» та ін.

Без сумніву, провідне місце в доробку з книгознавства займає цикл статей П. Балицького «Етюди з історії української книги», який відомий як український видавець, бібліотеко- й книгознавець. Він, будучи ще студентом Санкт-Петербурзького університету, цікавився українознавством і входив до гуртка вивчення української культури. У 1911 р., після закінчення навчального закладу, він разом з однодумцями організував на Васильєвському острові «Українську книгарню і базар». Перебував на посаді директора видавництва «Друкарь», яке було створено під його керівництвом. Учений багато років працював у видавничій справі, тому в «Етюдах з історії української книги» відчувається фаховий підхід та багаторічний досвід. У «Другому додатковому свідченні» 5 січня 1930 р. П. Балицький розповів: «Найбільшого розквіту видавництво “Друкарь” досягає у 1918 році. Його робота в той час набирає широкого розмаху, а разом з тим остаточно викристалізовується його фах, напрям, задокументовуючись у випрацьованих програмах та видавничих планах. Центр ваги їх полягав у видаванні: художньої літератури, мистецьких

публікацій, робіт історико-літературних, з журналом «Наше минуле» на чолі, та шкільних підручників» [9].

Історію українського книговидавництва П. Балицький розпочинає із часів Катерини II. Через сувору цензуру, яка була запроваджена нею, видавнича діяльність скорочується до того, що майже зовсім зупиняється. Напередодні своєї смерті вона взагалі видає наказ про скасування вільних друкарень і встановлює цензуру в столицях. Книга опинилася в скрутному становищі особливо в провінційних містечках. Україна була віддалена від великих російських міст, тому зазнала неабияких труднощів у розповсюдженні книги. Особливо гостро відчувався брак друкарень і відповідної техніки. Як пише П. Балицький, «зовсім не дивним стає скорочення книжкової продукції, що спостерігаємо на початку XVIII ст.: в 1788 р. вийшло 439 книжок, в 1896 вже 256, а в 1797 – тільки 165 видань. На Україні видавництво звелось цілком до друкування богослужбових книг» [10, с. 143].

У такий складний період несподівано з'являється в 1798 р. перша книжка нової української літератури «Енеїда» І. Котляревського. П. Балицький називає її прабабунею українських видань XIX ст., із захопленням описує ознаки зовнішнього оформлення книги, що створювало враження «якоїсь лагідності, приємності, простої скромної краси. Вміле розташування стрічок на титулі, гармонійний підбір шрифтів і майстерне досягнення суцільності в ньому свідчать про значну вмілість укладача і неабиякий смак видавця» [10, с. 144]. Велику роль у статті автор приділяє опису всіх обставин перших чотирьох видань «Енеїди» та ролі в цьому процесі М. Парпури. Як з'ясувалося, І. Котляревський добрих 10 років після першого видання «Енеїди» М. Парпурою, що було здійснено без його дозволу, узагалі мовчав і не висував тому жодних звинувачень. Навпаки, між літераторами були доброзичливі відносини. Цілком по-новому оцінює П. Балицький роль М. Парпури у виданні відомої поеми. Дещо прикрий тон і закиди І. Котляревського щодо якогось мацапури, що «чужее отдавал у печать», зовсім не мали на меті болюче зачепити М. Парпуру – навпаки, були застосовані з його згоди й під диктовку. Висококультурним ідейним видавцем вважає

М. Парпуру П. Балицький і підкреслює його позитивну роль в оприлюдненні талановитого твору.

Після видання «Енеїди» друк українських книг стає на паузу на добрих 20 років. Продовжувачем видавничої справи став Є. Гребінка. У 1836 р. він оприлюднив «Малороссийские приказки Е. Гребенки», брошуру на 37 с., на яких уміщено 26 приказок з передмовою, посвятою й титулом на окремих листках. На відміну від «Енеїди», «Приказки» вже мають обкладинку та ксилографічний політипаж закордонного походження, прекрасно виконаний технічно. Є. Гребінці судилося стати першим видавцем творів Т. Шевченка. Перший «Кобзар» вийшов у 1840 р. і вмщував вісім поезій. Перед видавцем стояло завдання зробити невеличке за обсягом видання соліднішим. Це досягається різними засобами: збільшеним форматом, значною кількістю шмуцтитулів, незвичними початками віршів тощо. У результаті маленька брошура перетворилася в солідну книжку на 114 с. У своїй статті П. Балицький подає зразки титульних листів «Енеїди», творів Є. Гребінки та «Кобзаря».

До списку перших в Україні видавців П. Балицький зараховує і Т. Шевченка. У 1840 р. поет видає окремою книжкою «Катерину», у 1841 р. – «Гайдамаки», у 1844 р. виходять «Чигиринський кобзар і Гайдамаки», «Гамалія», «Тризна». Т. Шевченко робить першу спробу використання цілком забутих слов'янських шрифтів. Автор статті вважає її цікавою тим, що натякає на джерела симпатії до слов'янської культури в найширшому її потрактуванні. Однак Шевченкові видання містять значну кількість недоречностей, які критикує П. Балицький: без смаку й знання справи на титулі «Чигиринського кобзаря» зображено старий офорт із зображенням середньовічного європейського книголюбця. Титул вражає своєю перевантаженістю, добір шрифтів випадковий, ще гірше скомпоновано обкладинку, усього чотири слова на ній набрано шрифтами різного рисунку й стилю. «Загальне враження від видання, що видавець шукає чогось нового, хоче порвати зі старим, але ще не вміє і не в силі цього зробити» [10, с. 160].

На початку XIX ст. з'являється можливість більш плідно займатися видавничою справою. У Москві, величезному освітньому центрі зі значною кількістю наукових і літературних сил, були до того ж дуже

сприятливі поліграфічні умови. Але українське книговидавництво було доволі кволим і незначним. Це зрозуміло, адже для українців Москва ніколи не надавала умов для розвитку нарівні з росіянами. Так склалося, що українське громадське життя в Москві завжди було біднішим, ніж у Петербурзі. Разом з тим при мізерності українського видавництва в Москві досить багато друкується україніки російською мовою. Започаткував українське видавництво в столиці Російської імперії росіянин А. Глазунов, який був у сучасному розумінні бізнесменом, мав чуття до ринку, враховував тогочасну моду на український контент. Він видав твори Г. Квітки-Основ'яненка під назвою «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком» у двох книгах. На думку автора, це було найвидатніше явище серед українських видань у Москві першої половини XIX ст. Меншу цінність мали «Наські українські казки запорожця Іська Матиринки», маленька кишенькового формату книжечка з двома політипажами на обкладинці, автором і видавцем якої був О. Бодянський. За часів свого редагування «Чтений в обществе истории и древностей российских» він випустив рівно 100 книжок, у яких вміщено багато джерел з історії України. За твердженням П. Балицького, «стає дивним як одна людина могла з цим всім упоратись. Без матеріалів, що їх видав Бодянський, не міг і зараз не може працювати ні один дослідник історії України» [11, с. 308]. Заслугу П. Бодянского стосовно видання українських матеріалів важко переоцінити. Завдяки йому українці отримали можливість ознайомлюватися з рідкісними історичними джерелами, з різноманітними матеріалами художнього та публіцистичного характеру, фольклорними творами.

Стаття в другому номері за 1928 р. містить розлогий опис заселення слобожанських степів переселенцями з Наддніпрянщини, аналіз стану науки, освіти, літератури і видавничої справи на Харківщині на початку XIX ст. Справедливо основним чинником зародження тут книгодрукування став розвиток вищої освіти та заснування Харківського університету. «Зовсім логічним фактом було те, що нова українська література зароджується саме серед свіжого, обчищеного від старизни степового оточення, а не на загрузеній вщерть чудернацьким запозиченим книжковим баластом

Наддніпрянщині» [12, с. 131]. З молодечим ентузіазмом захоплюється П. Балицький перевагами нового степового життя, нового українського побуту, нової народної культури, навіть – нової України. Безпосередньо Харків він вважає центром української книги протягом першої половини XIX ст. На підтвердження наведено перелік журналів, що тут виходили, подано розповідь про видавничу діяльність І. Срезневського, М. Костомарова, І. Бецького.

Діяльність І. Срезневського здобула високу оцінку української інтелігенції завдяки створенню серії видань під загальною назвою «Украинский сборник». У першій книжці вийшов багаторічний фаворит українських театральних сцен водевіль «Наталка Полтавка» І. Котляревського. У передмові видавець зазначив: «Я начал “Украинский сборник” Наталкой Полтавкой и кажется не мог выбрать лучшего начала. Она может считаться вступлением ко всему, что за ней будет помещено и останется одним из лучших украшений сборника» [14, с. 6]. Значний слід в історії залишили його збірники із серії «Запорожская старина». Вони містили фольклорні й історико-літературні твори, упорядковані та видані в Харкові в 1833–1838 рр. у шести випусках. Основну частину змісту складали історичні пісні та думи XVI–XVII ст., а також народні перекази, легенди, уривки з козацьких літописів, з «Історії русів» тощо. Для багатьох письменників вони стали джерелом тем і сюжетів, справили помітний вплив на розвиток романтичної літератури, історичної проблематики.

М. Костомаров теж був студентом Харківського університету. Він написав та опублікував драми «Сава Чалий», поетичні збірки «Украинский баллады», «Ветка». Незважаючи на основну зайнятість науковими студіями, М. Костомаров брав активну участь у різноманітних видавничих підприємствах, що діяли в Харкові.

З іменем І. Бецького пов'язують видання в Харкові українського альманаху «Молодик». Він виходив у 1843–1844 рр. за підтримки Г. Квітки-Основ'яненка, В. Каразіна, М. Костомарова та ін. [15]. Усього вийшло чотири книжки. У них друкувалися художні твори багатьох українських та російських письменників, історичні й історико-літературні матеріали, також переклади Жана-Поля, А.-О. Барб'є, В. Гюго. Але основною своєю метою видавець

бачив матеріали, присвячені Україні. П. Балицький звертає увагу на видавничо-технічну нерівноцінність чотирьох книг альманаху. «Незважаючи на поєднаність у зовнішньому вигляді, однаковість технічних прийомів, спільну назву, мимоволі закрадається вагання чи всі книжки належать до одного видавця» [12, с. 144]. Славу І. Бецькому принесли друга й третя книги, на відміну від яких перша та четверта виглядають «кволо, блідо і нецікаво». І. Бецький сам визнав, що прекрасною другою книжкою «Молодика» завдячує М. Костомарову, а третю оформлено технічно й змістовно стараннями І. Каразіна. Підсумовано статтю вагомим висновком: «Наведеними виданнями вичерпується цікаве видавниче життя в Харкові. Особливості Слобідської обстановки були могутнім чинником, який не тільки надавав певного обличчя харківській видавничій роботі, а й вів до створення справжнього українського видавництва» [12, с. 153].

Наступна стаття присвячена київському книговидавництву. На думку дослідника, Київ значно відставав у своєму культурному розвитку від Москви, Петербурга, Харкова. Процес нівеляції відбувався з різною швидкістю, але постійно й неухильно з початку XVIII та до 20-х років XIX ст. Під тиском російського імперіалізму і великодержавницького шовінізму київська інтелігенція розгублює неповторну своєрідність та наближається до губернського рівня середніх міст. До другої половини XVIII ст. книжкова ситуація в Києві вичерпувалася книгами старослов'янською, латинською, польською мовами, російськомовна книга заповнила видавничий простір десь з 80-х років XVIII ст., як і великороська культура загалом. На початку київські видавці копіюють московські видання без будь-якого критичного підходу. Тільки через десяток років ми спостерігаємо серед друкарів струмок місцевого колориту. Типовими виданнями цього часу є «Радостныя чувствования муз», «Краткое историческое описание Киевопечерския Лавры», «Синописис», «Описание Киевософийского собора». Це все характерні зразки ампірної книги в Україні.

Перший ректор Київського університету М. Максимович відомий як видавець славнозвісного «Сборника украинских песен», альманаху «Киевлянин». «Сборник» становить типовий зразок друку

романтичної доби, що має цікаву обкладинку і «важкі» літери тексту, набраного жирним шрифтом. Видання відіграло доволі велику роль у процесі ідейного розвитку української інтелігенції першої половини XIX ст. «Киевлянин» – це літературно-історичний альманах у трьох книгах. Він публікував історичні документи, статті; художні твори; літературознавчі статті. У збірниках містилися численні публікації з історії Києва, Київської та Галицької Русі, автором яких був в основному М. Максимович. Серед авторів художніх творів були такі українські письменники: Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш. Обидві книги прикрашені художнім титулом з літографічними малюнками. На жаль, в альманасі цілком відсутні україномовні твори. Як зазначає П. Балицький, «“Киевлянин” є досить показне видання з чистим акуратним друком, за характером типово слов'янофільське з сильним колоритом місцевості» [13, с. 163].

У стародавньому центрі східнослов'янської культури Києві українське видавництво з'являється значно пізніше, ніж в інших великих містах Російської імперії. Лише в другій половині XIX ст. Київ займе належне йому місце українського видавничого центру.

Окрема журнальна публікація присвячена вивченню питання перших українських видань у Галичині. Коли в 1772 р. Галичина відійшла до Австрії, з'явилася надія на відродження гнобленого в Польщі українського народного життя. Однак ці надії не справдилися. Австрійська влада сприймала галичан чи то росіянами, чи то поляками. Велика загроза нависла над українською мовою, оскільки державною були німецька та латинська, лише подекуди дозволялася польська. Русин Й. Лозинський, автор граматики української мови, у своїй статті подає голос за польську книгу для галицьких українців, умотивовує ідею переходу українців до більш культурно розвиненого польського табору. Однак ця стаття не знайшла підтримки в широкій громаді, більше того, викликала чимале обурення.

Тільки в 30–40-х роках XIX ст., у зв'язку з національним відродженням Галичини, зароджується тут українське книжкове життя. Свідома частина галичан доклала титанічних зусиль, щоб не дати загинути українській мові й книзі. Одним з найвагоміших досягнень галицького видавництва стала публікація альманаху «Русалка Дністровая». Історія альманаху непроста, зрештою як і доля тих

молодих хлопців, які відважилися розбудити душу, дух українства в тодішньому суспільстві. Ось що писав І. Франко про «Русалку Дністровую»: «Головне враження, яке вона робить на нас, се якесь неясне, а сильне чуття, ніжне і інстинктове, як чуття дитини, котра рветься на волю силою вродженого потягу, не аргументуючи, не роздумуючи навіть докладно, як виглядає та воля. Се ніжне чуття, мов запах лугів напровесні обхвачує кожного читателя “Русалки”, в нім лежить її найбільша вартість. Ціла “Русалка” – се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та здичіння. Се її найбільша, найреволюційніша ціха» [16, с. 293]. Альманах складається з п'ятих частин: 1. «Передслів'є». 2. «Пісні народні». 3. «Складання». 4. «Переводи». 5. «Старина». За словами В. Дорошенка, «мова її була чисто народна, з домішкою слів із близької авторам місцевої говірки, а не те страхотливе “язичіє”, яким друкувалися тодішні українські публікації. На той час була це не абияка новість, бо ж проста українська мова вважалася не тільки нездатною для книжного вжитку, але й просто неприличною в устах освіченої людини. Так само незвичний був і правопис. Друковано її не прийнятою церковною кирилицею, а гражданкою і то майже фонетичним правописом» [17, с. 7]. П. Балицький вважає, що з технічного боку «Русалка» стоїть значно вище тогочасних українських видань у Росії, що свідчить про високу друкарську майстерність видавців у Будапешті.

У № 6 за 1930 р. вміщено статтю «Українська книга першої половини ХІХ віку». Назва статті П. Балицького не точно передає її зміст. Тут ідеться тільки про один аспект української книги – її мистецьке оформлення. Книжкові ілюстрації є допоміжним елементом, який допомагає зрозуміти текст через образотворчі засоби або доповнює текстове повідомлення. Книжкова графіка – це вид графічного мистецтва, який займається оформленням друкованих видань. На думку М. Корніх, художник, який займається оформленням книги, втілює засобами образотворчого мистецтва ідейно-художній задум твору і створює художньо-декоративний вигляд самої книги. «Книжкова ілюстрація до художнього твору – результат надзвичайно складної по комплексу творчої праці художника. Вона поєднує в собі дуже різні джерела і початки. Художник-ілюстратор

засобами зовсім іншої природи, ніж слово, засобами, з одного боку, обмежують, а з іншого – розширюють художньо-естетичні можливості, перекладає зміст твору з однієї мови мистецтва на іншу, відображає створене словом в зорових образах, в графічних зображеннях» [19, с. 36].

П. Балицький досліджує мистецьке оформлення української книги, починаючи від часу царювання Петра I. На той час західноєвропейська культура мала значний вплив на російську. Запозичення мали місце в різних галузях науки, техніки. Цим пояснюється захоплення французькими зразками мистецького оформлення друкованих видань. Особливо популярністю користувалися ініціали, віньетки, форзаци, заставки, кінцівки, вкладні гравюрні картки, гравійований текст. «Чепурніші видання тих часів найрадіше прикрашаються лише гравірованими на міді титулами, самою природою своєю анонімними. Відтиснуті на окремій вкладній картці вони повторюють складаний титул рукописними шрифтами» [18, с. 193]. В ідеалі для ілюстрацій використовують ті частини тексту, що найповніше розкривають його змістове наповнення. Однак у виданнях XIX ст. ця вимога не завжди працювала. Поширені були книжкові прикраси, що зовсім не стосувалися змісту або досить спотворено його передавали. Зокрема, ілюстрації гравера Скотнікова і ілюстратора Ф. Джунковського «неприємно вражають своєю вульгарною малоросійщиною, поганою обізнаністю з українським життям» [18, с. 193]. Роботи, які було створено російськими графіками, відзначаються своєю карикатурністю, бажанням насмішити читача, виставивши героїв-українців у комічному світлі. Як приклад П. Балицький наводить видання «Малороссийские повести, рассказанные Грицьком Основьяненком».

Намагання передати український колорит спостерігається в альманасі «Утренняя звезда». Особливо заслуговує на увагу гравюра портретного типу «Наталка Полтавка» роботи І. Чеського. В основному книжкові прикраси не створювалися до якогось конкретного видання. Їх запозичували з попередніх видань і застосовували до аналогічних тем та сюжетів. Це спрощувало завдання видавця й економило його кошти.

Ілюстрації покликані розв'язати проблему образного розкриття літературного твору за допомогою малюнків. Їхня первинна функція –

за допомогою зображень розкрити зміст. Але не обов'язково прямо прив'язувати зображення до тексту. Воно повинно також спонукати творчу уяву читача, сприяти бути співтворцем книги. «Українські видання тридцятих і особливо сорокових років густо пересипані політипажами, що стають незмінним їх супутником, іноді досить далеким від змісту». [18, с. 195]. Переважну більшість технічних прийомів з оформлення книги українці запозичали в більш розвинених європейських майстрів. «Зокрема, торцева гравюра була винайдена 1771 р. англійським гравером-ілюстратором Томасом Б'юїком, що почав гравірувати штихелем на торці самшита і легко домігся багатой тональності у відтворенні світлотіні, витонченості лінії. В українському книгодрукуванні торцева гравюра почала вживатися з початку XIX ст. Літографія була винайдена у кінці XVIII ст. пражанином Алоїзом Зенефельдером. На Україні вона стала відомою у 20-х рр. XIX ст. і відразу набула широкого розвитку» [20, с. 113].

Висновки. П. Балицький здійснив ретельний аналіз українського книгодрукування в першій половині XIX ст. з точки зору технічного й мистецького оформлення книги. Він є видатний український бібліограф, бібліотекознавець, книгознавець, видавець, педагог. Саме з його ім'ям пов'язано створення потужного видавництва «Друкарь», діяльність якого на сьогодні перебуває в процесі вивчення. Проведений аналіз журнальних публікацій П. Балицького на сторінках журналу «Життя й революція» дає підстави стверджувати: статті демонструють високий рівень володіння матеріалом, інформаційну насиченість, володіння термінологічним апаратом, продумане використання різних методів пошуку джерел, синтетичний та історико-аналітичний методи викладу інформації. Не тільки для свого часу, а й до наших днів «Етюди з історії української книги» зберегли значну науково-популярну цінність і зацікавлять як фахівця-бібліотекознавця, так і пересічного читача, якого хвилює історія вітчизняного книговидавництва.

Літературно-наукова та громадсько-політична періодика стала від початку 1920-х років тим майданчиком, на якому шліфувала свою методологію літературна критика й суспільно-політична аналітика, де друкувалися нова українська література, переклади, рецензії, мистецькі, політичні новини, бібліографічні списки, дослідження з

книгознавства. Тут обговорювалися та дискутувалися найактуальніші питання з різних гуманітарних наук. Періодика 1920–1930-х років – особливо харківський журнал «Червоний шлях» (1923–1936) і київський «Життя й революція» (1925–1934) – позиціонувала себе як літературно-науковий та громадсько-політичний майданчик для поширення плюралістичної візії світу науки в багатьох гуманітарних й інших галузях знань. Крім аналітичних або оглядових статей, на шпальтах цих журналів щомісяця друкувалися переклади нової літератури, найчастіше пролетарсько-революційного змісту, проте так само щомісяця з'являлися рецензії на переклади класиків світової літератури. Завдяки діяльності, зокрема, цих журналів дописувачі могли ділитися останніми дослідженнями в різних галузях науки, літератури, культури. Незважаючи на цензурні обмеження та ідеологічний тиск, поруч із примітивними агітками, прокомуністичними статтями-одноденками в журналі «Життя й революція» періодично з'являлися варті уваги матеріали найрізноманітнішого спрямування. «Життя і революція» – щомісячний журнал, який виходив у Києві спочатку як журнал громадського життя, літератури й науки. У перших п'яти номерах за 1925 р. переважали статті економічного та політичного характеру. Далі журнал стає літературно-мистецьким, громадсько-політичним, науково-популярним місячником. Центральне місце в ньому посідають відділи літератури, культури, мистецтва тощо. Редакційна колегія часто змінювалася. У її складі працювали Б. Червоний, О. Дорошкевич, Є. Черняк, М. Баран, М. Терещенко, І. Лакиза, М. Бажан, Гео Шкурупій, Ф. Якубовський [5, с. 70]. Часопис порушував широке коло питань, пов'язаних із суспільно-політичним і культурним життям, з боротьбою за підвищення культурного рівня українського народу, з розвитком української літератури в умовах будівництва соціалістичного суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Левицька О. С. Літературно-художні часописи в сучасному літературному дискурсі. *Поліграфія і видавнича справа*. 2011. № 1. С. 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2011_1_6 (дата звернення: 12.10.2024).

2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 245.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 245. Од. зб. 399.
4. Рева Л. Г., Левицька О. С. Літературна періодика. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2016. (оновл. 2025). URL: <https://esu.com.ua/article-55780>) (дата звернення: 13.02.2025).
5. Роспопа Т. Студії про Леся Українку на сторінках журналу «Життя і революція». *Філологічні науки*. 2014. Вип. 16. С. 68–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_13 (дата звернення 22.02.2025).
6. «Життя й революція» (1925–1934). Систематичний покажчик змісту / уклад. Н. М. Рева. Львів, 1970. 161 с.
7. Білокінь С. І. «Життя й революція». *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е–Й. 672 с.
8. Переднє слово. *Життя й революція*. 1925. № 1. С. 119.
9. Білокінь С. І. Видавнича діяльність товариства «Друкарь». *Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України*. URL: <https://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar/2.html> (дата звернення: 12.01.2025).
10. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція*. 1927. № 7/8. С. 142–145.
11. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція*. 1927. № 9. С. 304–309.
12. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція*. 1928. № 2. С. 130–153.
13. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція*. 1928. № 12. С. 155–167.
14. Украинский сборник И. И. Срезневского. Книжка первая. Харьков : Унив. типография, 1838. 88 с.
15. Молодык на 1843 год: украинский литературный сборник, издаваемый И. Бецким. Харьков : Унив. типография, 1843. 348 с.
16. Франко І. Я. Критичні письма о галицькій інтелігенції.

«Русалка Дністрова»: док. і матеріали / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові ; [упоряд.: О. А. Купчинський та ін. ; редкол.: Ф. І. Стеблій та ін.]. Київ : Наук. думка, 1989. 542 с. : іл.

17. Дорошенко В. Маніфест «Руської трійці» (думки і кличі «Русалки Дністрової»). Філадельфія : Америка, 1959. 48 с.

18. Балицький П. Українська книга першої половини XIX віку. *Життя й революція*. 1930. № 6. С. 192–202.

19. Корніх М. С. Українська книжкова ілюстрація в контексті розвитку європейської графіки : магістерська робота. Кривий Ріг, 2021. 131 с.

20. Чирва О. Ч., Оленіна О. Ю. Історія та теорія графічного мистецтва. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 127 с.

References

1. Levytska, O. S. (2011). Literaturno-khudozhni chasopysy v suchasnomu literaturnomu dyskursi. Polihrafiia i vydavnycha sprava – Printing and Publishing, 1, 34 [in Ukrainian]. Retrieved October 12, 2024, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2011_1_6

2. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 245. Kyiv [in Ukrainian].

3. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 245. Unid 399. Kyiv [in Ukrainian].

4. Reva, L. H., & Levytska, O. S. (2016). Literaturna periodyka [Literary periodicals]. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved February 13, 2025, from <https://esu.com.ua/article-55780>

5. Rospopa, T. (2014). Studiyyi pro Lesyu Ukrayinku na storinkakh zhurnaln "Zhyttya i revolyutsiya" [Studies about Lesya Ukrainka on the pages of the magazine "Zhyttya y revolyutsiya"]. *Filolohichni nauky. Naukovyi zhurnal Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka – Philological Studies. The collection of scientific works of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical*

University, 16, 68-74. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved February 22, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_13

6. Reva, N. M. (Comp.). (1970). "Zhyttya y revolyutsiya" (1925-1934). *Systematychnyy pokazhchyk zmistu* ["Zhyttya y revolyutsiya" (1925-1934). Systematic index of contents]. Lviv [in Ukrainian].

7. Bilokin, S. I. (2005). "Zhyttya y revolyutsiya" ["Zhyttya y revolyutsiya"]. V. A. Smoliy (Ed.). *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny – Encyclopedia of Ukrainian History*, 3, 159. Kyiv [in Ukrainian].

8. *Perednye slovo* [Foreword]. (1925). *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, 1, 119. Kyiv [in Ukrainian].

9. Bilokin, S. I. (2025). Vydavnycha diyalnist tovarystva "Drukar" [Publishing activities of the "Drukar" society]. *Serhii Bilokin (Kyiv). Personalnyi sait istoryka Ukrainy – Serhiy Bilokin (Kyiv). Personal website of a Ukrainian historian* [in Ukrainian]. Retrieved January 12, 2025, from <https://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar/2.html>

10. Balytskyi, P. (1927). *Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy* [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, 7/8, 142-145. Kyiv [in Ukrainian].

11. Balytskyi, P. (1927). *Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy* [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, 9, 304-309. Kyiv [in Ukrainian].

12. Balytskyi, P. (1928). *Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy* [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, 2, 130-153. Kyiv [in Ukrainian].

13. Balytskyi, P. (1928). *Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy* [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, 12, 155-167. Kyiv [in Ukrainian].

14. *Ukrainskiy sbornik I. I. Sreznevskogo. Knizhka pervaya* [Ukrainian collection by I. I. Sreznevsky. Book One]. (1838). Kharkiv: University Press [in Ukrainian].

15. Betsky, I. (Publ.). (1843). *Molodyk na 1843 god: ukrainskiy literaturnyy sbornik* [Molodyk in 1843: Ukrainian literary collection]. Kharkiv: University Press [in Ukrainian].

16. Franko, I. Ya. (1989). *Krytychni pysma o halytskiy intelihentsiyi* [Critical writings about the Galician intelligentsia]. "*Rusalka Dnistrova*":

dokumenty i materialy – “*Mermaid of the Dniester*”: documents and materials. F. I. Steblyi (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

17. Doroshenko, V. (1959). Manifest “Ruskoji triytsi” (dumky i klychi “Rusalky Dnistrovoi”) [Manifesto of the “Ruthenian Triad” (thoughts and cries of the “Mermaid of the Dniester”)]. Philadelphia [in Ukrainian].

18. Balytskyi, P. (1930). Ukrayinska knyha pershoi polovyny XIX viku [Ukrainian book of the first half of the 19th century]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, 6, 192-202. Kyiv [in Ukrainian].

19. Kornikh, M. S. (2021). Ukrayinska knyzhkova ilyustratsiya v konteksti rozvytku yevropeyskoyi hrafyky [Ukrainian book illustration in the context of the development of European graphics]. Kryvyi Rih [in Ukrainian].

20. Chyrva O. Ch., & Olenina O. Yu. (2021). Istoriya ta teoriya hrafnichnoho mystetstva [History and theory of graphic art]. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2025.

Nataliia Loshchynska,

PhD (Philology), Senior Researcher, Associate Professor,

Institute of Information Technologies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: loschynska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

Pavlo Balytsky's Book Studies in the Magazine *Life and Revolution*: to the Centenary of the Magazine's Founding

The purpose of the article is to highlight the history of the creation, quantitative and qualitative indicators of the literary and artistic periodical *Zhyttya y revolyutsiya* (*Life and Revolution*); an in-depth analysis of a series of articles by the bibliographer, book critic and publisher P.O. Balytsky on the history of Ukrainian book, which were published on its pages. *Methodology*. In the process of studying the activities of the periodical *Zhyttya y revolyutsiya*, the main and secondary scientific methods were used: historical, descriptive, comparative, analysis and synthesis. The research is based on the analytical-culturological method. *Scientific novelty*. Despite the great popularity of the magazine *Zhyttya y revolyutsiya* in the 1920s, there are few references to it in the source database. Thanks to a thorough scientific search, it was possible to find out the historical circumstances of its creation, its original purpose, evolutionary

changes, editorial team, content, authorship. Most importantly, the article is the first to analyze a series of bibliographic publications by Pavlo Balytsky, a well-known Ukrainian specialist in publishing, bibliographer, and editor of the *Drukar* publishing house. *Conclusions.* P. Balytsky conducted a thorough analysis of Ukrainian book printing in the first half of the 19th century from the point of view of the technical and artistic design of the book. He is an outstanding Ukrainian bibliographer, librarian, book scholar, publisher, and teacher. It is with his name that the creation of the powerful publishing house *Drukar* is associated, the activities of which are currently being studied. The analysis of Balytsky's journal publications *Studies in the History of the Ukrainian Book* on the pages of the journal *Zhyttya y revolyutsiya* gives grounds to assert: the articles demonstrate a high level of mastery of the material, information richness, mastery of the terminological apparatus, thoughtful use of various methods of searching for sources, synthetic and historical-analytical methods of presenting information. Not only for its time, but also to this day, *Studies of the History of the Ukrainian Book* have retained significant scientific and popular value and will interest both a specialist librarian and an ordinary reader who is interested in the history of Ukrainian book publishing.

Keywords: *Zhyttya y revolyutsiya*, *Drukar*, literary and artistic periodicals, magazine journalism, book publishing, Ukrainian book, bibliography.